

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ІНВАЛІДА

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF DISABLED PERSON

Паровишник О.В.,

*аспірант кафедри адміністративного
права та адміністративної діяльності**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена розгляду сутності адміністративно-правового статусу інваліда, його складових елементів. Автор аналізує основні елементи адміністративно-правового статусу інваліда та відносить його до одного зі спеціальних статусів. У статті акцентується увага на важливості конкретизації поняття «адміністративно-правовий статус інваліда», що дає змогу розуміти його специфіку у правозастосовній практиці у сфері забезпечення прав інвалідів.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, адміністративно-правовий статус інваліда, елементи адміністративно-правового статусу, інвалід, особа з обмеженими можливостями.

Стаття посвящена рассмотрению сущности административно-правового статуса инвалида, его составляющих элементов. Автор анализирует основные элементы административно-правового статуса инвалида и относит его к одному из специальных статусов. В статье акцентируется внимание на важности конкретизации понятия «административно-правовой статус инвалида», что позволяет понимать его специфику в правоприменительной практике в сфере обеспечения прав инвалидов.

Ключевые слова: административно-правовой статус, административно-правовой статус инвалида, элементы административно-правового статусу, инвалид, лицо с ограниченными возможностями.

The article is dedicated to the study of essence of administrative and legal status of disabled person, particularly, its components. The author analyzes the main components of administrative and legal status of disabled person and refers it to one of the special statuses. Special attention is paid to importance of concretization of notion «administrative and legal status of disabled person», which helps understand its specifics in law-enforcement practice of securing the rights of disabled persons.

Key words: administrative and legal status, administrative and legal status of disabled person, components of administrative and legal status, disabled person, person with disabilities.

Постановка проблеми. На сьогодні проблема забезпечення прав інвалідів суттєво актуалізується як на вітчизняному, так і на міжнародному рівні. Адміністративно-правовий статус інваліда являє собою одну з найважливіших, але недостатньо досліджених у сфері забезпечення прав інвалідів категорію.

Стан дослідження. Теоретичну основу під час дослідження склали праці загальної теорії держави та права, адміністративного права та інших галузей юридичних наук. Приділялася увага працям С.С. Алексєєва, П.М. Рабіновича, С.А. Комарова, В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, М.М. Тищенко, Ю.П. Битяка та інших вчених. Питанню адміністративно-правового статусу в своїх працях приділяло увагу досить багато дослідників-адміністративістів, в тому числі В.В. Цветков, Ю.О. Тихомиров, Л.В. Коваль, Д.Н. Бахрах та інші.

Метою статті є дослідження кожного окремого складового елемента та формування визначення поняття «адміністративно-правовий статус інваліда» у широкому розумінні. Осмислення цієї важливої категорії буде сприяти підвищенню правової захищеності, забезпеченню прав, свобод та законних інтересів інвалідів на більш високому рівні.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння такого важливого питання, як адміністративно-правовий статус інваліда, доцільно розглянути загальне правове положення людини й громадянина та адміністративно-правовий статус громадянина зокрема, визначитися з їх сутністю та основними складовими

елементами. На сьогоднішній день ступінь забезпеченості умов для життя та самореалізації осіб з обмеженими можливостями є мірилом розвитку громадянського суспільства у державі [1, с. 7].

Конституція України виступає базовим вихідним законом, що закріплює основні права, свободи та обов'язки громадянина України, а також гарантії їх здійснення, в той час як спеціальні права, свободи та обов'язки суб'єктів правовідносин в певній сфері закріплюються в інших нормативно-правових актах і є похідними від конституційних. Так, основа формування адміністративно-правового статусу громадянина України є похідною від основ формування загального правового статусу, що регулюється Конституцією України [2, с. 241-242].

Поняття правового статусу в значній мірі відбиває зв'язок між особою та правом, державою, її органами та посадовими особами. Ця категорія містить в собі права, свободи, обов'язки, юридичну відповідальність, інтереси, гарантії та основоположні принципи на яких базується загальна політика держави. Правовий статус є складною категорією, що характеризується системністю, універсальністю та комплексністю. Вона відіграє важливу роль в організації суспільних відносин, оскільки шляхом встановлення прав, обов'язків, а також гарантії їх реалізації визначаються основоположні принципи взаємодії суб'єктів правовідносин, визначається місце конкретного суб'єкта в суспільстві. Правовий статус характеризується чіткою системністю та стабільністю,

що, з одного боку, надає суб'єктам відносин певні гарантії реалізації своїх прав, з іншого – запобігає зловживанню наданими їм правами [3].

На загальному правовому статусі громадян базується й їх адміністративно-правовий статус, який за допомогою певних нормативно-правових актів дає змогу більш ефективно регулювати відносини між органами державної влади та суб'єктами, які наділені правами, свободами, й мають законні інтереси, обов'язки та юридичну відповідальність під час виникнення між ними відповідних правовідносин.

На думку більшості вчених адміністративно-правовий статус включає не тільки комплекс прав та обов'язків, що закріплюються законодавчими нормами, а й гарантії реалізації наданих прав і обов'язків, а також механізм їх охорони державою [4, с. 39].

Д.Н. Бахрах визначає адміністративно-правовий статус індивідуального суб'єкта як правове положення особи у її відносинах з суб'єктами публічної адміністративної влади, врегульоване нормами адміністративного права, та додає, що він є складовою частиною правового статусу громадянина [5, с. 61].

Л.Л. Попов та М.С. Студенікіна зазначають, що адміністративно-правовий статус громадянина являє собою складне юридичне утворення, що включає в себе чотири складових елемента. Перший елемент – це правовий статус особи, людини, в силу того, що правове регулювання положення особистості займає центральне, пріоритетне місце, оскільки висловлює ідею про те, що держава, її органи і посадові особи покликані служити суспільству, кожній особистості, кожній людині. Другий елемент адміністративно-правового статусу являє собою статус громадянина, що впливає з факту громадянства. Третій елемент – соціальний, який передбачає додаткові права та обов'язки у сфері суспільно-трудова діяльності. Четвертим елементом є особливий статус, що включає в себе права і обов'язки, які люди отримують за своїм бажанням, відносно особистого інтересу для задоволення своїх індивідуальних потреб [6, с. 88-91]. Деякі науковці особливий статус називають факультативним, та до ще одного його прояву відносять статус, обумовлений здійсненням громадянином певних дій, які носять, як правило, тимчасовий характер. Наприклад, статус пішохода, туриста та ін [7, с. 130]. В окремих випадках виділяють спеціальний адміністративно-правовий статус, який вважаємо можливо ототожнювати з особливим (факультативним).

До особливого відноситься й правовий статус інвалідів, або людей з обмеженими можливостями, що спирається на конституційний статус та адміністративно-правовий статус громадян, але містить спеціальні ознаки, а також пільги та привілеї, передбачені державою у спеціальному законодавстві. В такі окремі категорії виділяють, наприклад, інвалідів дитинства, дітей-інвалідів, осіб, що отримали травми, не сумісні з повноцінною трудовою діяльністю в процесі професійної діяльності, осіб, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС [8, с. 222].

У юридичній літературі зазначають, що існує безліч груп людей, адміністративно-правове положення яких відрізняється від положення більшості громадян. Ці люди володіють спеціальним (особливим) адміністративно-правовим статусом. Найбільше поширення серед них мають суб'єкти адміністративної опіки, до таких суб'єктів належать люди, які в силу своєї слабкої соціальної захищеності потребують спеціальної допомоги держави. Опіка виявляється у позитивному сприянні при організації їх праці та умов життя, наданні різних пільг і привілеїв, видачі різних компенсацій та додаткових грошових сум, наданні необхідних медичних та інших послуг. Зрозуміло, що до таких суб'єктів слід відносити й інвалідів [9, с. 186]. Якщо говорити про адміністративну опіку, визнаючи в цілому можливість такого підходу, зазначимо наступне. При її характеристиці акцентується увага на тому, що такого роду опіка здійснюється лише відповідними органами держави. Але практика свідчить, що така опіка може проводитися численними недержавними організаціями, в тому числі й благодійними. Таким чином, більш правильним буде говорити про осіб з інвалідністю як про суб'єктів соціальної опіки.

Під час дослідження питання про адміністративно-правовий статус інвалідів доцільно враховувати позицію щодо можливості розгляду його в широкому і вузькому розумінні. Правове становище у вузькому розумінні являє собою сукупність юридичних якостей, якими громадянин наділяється державою, володіє ними. При цьому загально визначеними класичними елементами такого роду положення будуть права, свободи і обов'язки. Ставлення держави до громадян у сфері адміністративного права виражається також через інші юридичні категорії, наприклад, категорії правових гарантій прав, свобод і обов'язків громадян. Іншими словами, все, що так чи інакше законодавчо оформляє становище громадянина в суспільстві, опосередковує всі види зв'язків і відносин між державою і громадянином, слід розуміти як правовий статус громадянина у широкому сенсі [10, с. 40].

Осмислення питань адміністративно-правового статусу інваліда потребує його розгляду у вузькому розумінні, оскільки елементи, які його складають, є базовими та являють собою основу адміністративно-правового статусу в широкому сенсі. До складових цього поняття ми можемо віднести адміністративні права інваліда, які визначені законодавчими нормами. Інваліди володіють більшою кількістю прав, ніж інші особи, їх адміністративно-правовий статус визначається не тільки загальним статусом громадянина, але й нормами, що містяться в ряді законів і підзаконних актів, актів органів місцевого самоврядування, які регулюють відносини в цій сфері та відображають певну специфіку правового положення інвалідів.

Окрім загального комплексу прав, які мають громадяни, інваліди наділені окремими спеціальними правами, свободами та мають відповідні законні інтереси та обов'язки, які доцільно розглядати з урахуванням особливостей суспільних відносин, обу-

мовлених їх певною динамікою. Мова йде про те, що комплекс складових адміністративно-правового статусу інваліда доцільно розглядати, враховуючи, що ці елементи певною мірою деталізуються на окремих стадіях правовідносин. Тому доцільно розглядати права, свободи та законні інтереси, які пов'язані: 1) з набуттям статусу інваліда; 2) з реалізацією цього статусу; 3) захистом прав, свобод і законних інтересів у випадку їх порушення.

Права, які пов'язані з набуттям статусу інваліда, полягають у спроможності особи, яка має направлення відповідного лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я після проведення діагностичних, лікувальних і реабілітаційних заходів за наявності документів, що підтверджують стійке порушення функцій організму, обумовлене захворюваннями, наслідками травм або вродженими вадами, які спричиняють обмеження нормальної життєдіяльності особи, звернутися до медико-соціальної експертної комісії з метою встановлення інвалідності [11].

Права та свободи, якими наділена особа в процесі реалізації статусу інваліда, мають досить різноманітний характер. Тому доцільно буде їх класифікувати за такими критеріями: 1) право на працевлаштування інвалідів з метою реалізації творчих і виробничих здібностей інвалідів та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації; 2) право на освіту та професійну підготовку інвалідів. Держава гарантує інвалідам дошкільне виховання, здобуття освіти на рівні, що відповідає їх здібностям і можливостям та професійну підготовку та перепідготовку з урахуванням медичних показань для певної трудової діяльності. В свою чергу, особи з 1-2 групою інвалідності у разі складання вступних іспитів з позитивним результатом мають право на першочергове зарахування поза конкурсом до вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації; 3) право інвалідів на забезпечення безперешкодного доступу до соціальної інфраструктури, яке полягає у створенні підприємствами, установами та організаціями умов для безперешкодного доступу цих осіб до об'єктів фізичного оточення; 4) право на позачергове надання житлових приміщень та поліпшення житлових умов в порядку, передбаченому чинним законодавством; 5) право на матеріальну допомогу, що виражається у вигляді грошових виплат (пенсій, допомоги, одноразових виплат та ін.); 6) право на безоплатне або пільгове соціально-побутове та медичне забезпечення, до якого відноситься забезпечення медичними препаратами, медичне обслуговування, виробу медичного призначення (індивідуальні пристрої, протези очей, слухові та голосоутворювальні апарати та ін.), технічні та інші засоби реабілітації (засоби для пересування, протезні вироби, сурдотехнічні засоби та ін.).

Стосовно групи прав інвалідів, пов'язаних з захистом прав, свобод і законних інтересів у випадку їх порушення, можемо зазначити, що згідно з чинним законодавством захист прав, свобод і законних інтересів інвалідів забезпечується в судовому або іншому порядку, встановленому законом. Таким же чином,

громадянин має право в судовому порядку оскаржувати рішення органів медико-соціальної експертизи про визнання чи невизнання його інвалідом [12].

По-друге, адміністративна правоздатність, є самостійним елементом адміністративно-правового статусу, якою людина наділяється з моменту народження, вона не може відчуватись впродовж всього життя. Правоздатність характеризується наявністю прав та обов'язків, якими володіє особа в певний період часу. Протягом свого життя особа набуває та відчужує безліч спеціальних статусів, які тягнуть за собою збільшення або зменшення кількості прав та обов'язків. Прикладом може слугувати набуття особою з певними стійкими розладами функцій організму статусу інваліда. Наявність цього статусу в людини передбачає збільшення прав та обов'язків, це виявляється у праві на отримання державної матеріальної допомоги, пільг та інших соціальних послуг, що, в свою чергу, зобов'язує особу з інвалідністю додержуватись певних вимог, встановлених законодавцем щодо підтримання цього статусу.

По-третє, адміністративна дієздатність, що стає притаманна людині після досягнення певного віку, надає змогу людині користатися наданими їй правами, можливість набувати їх своїми діями, виконувати обов'язки та нести відповідальність у відповідності з чинними у державі адміністративно-правовими нормами. Не всі особи з інвалідністю можуть бути повністю або частково дієздатними у зв'язку з тим, що деякі інваліди мають психічні розлади функцій організму, не можуть самостійно свідомо набувати, користатися своїми правами, виконувати обов'язки або нести відповідальність за вчинені протиправні дії. У таких випадках дієздатність інвалідів зі стійкими психічними розладами функцій організму обмежується або відчужується за рішенням суду або рішенням іншого компетентного органу.

По-четверте, до елементу, який є складовою адміністративно-правового статусу інваліда, ми можемо віднести адміністративні свободи. У визначенні свободи криється концептуальний ключ для усвідомлення суті основних прав людини. Під свободою розуміється правовий стан і відповідна політична атмосфера, за яких кожна окрема людина, територіальна община (громада), етнос чи народ мають можливість безпечно для себе робити все, що не завдає шкоди гідності, свободі і правам інших людей [13, с. 377]. З точки зору адміністративної свободи, то її можна визначити як гарантовану державою можливість вибору особою своїх дій в рамках, що визначені адміністративно-правовими нормами, не порушуючи при цьому прав і свобод інших людей. Вона являє собою варіантність поведінки в межах наданих державою прав та закріплених обов'язків.

П'ятим елементом адміністративно-правового статусу зазначимо адміністративні обов'язки, що являють собою одну з найважливіших складових. Вони тісно пов'язані з таким елементом, як адміністративні права, але все ж є самостійною категорією, що чітко встановлена державою, органами місцевого самоврядування або іншими вповнова-

женими суб'єктами, є обов'язковою для виконання суб'єктами адміністративних правовідносин.

До шостого елементу адміністративно-правового статусу відносяться законні інтереси. Під законним інтересом в юридичній літературі розуміють юридично значимий інтерес, заснований на законі, що впливає і захищається ним, хоч і не є закріпленою у конкретних правових нормах [14, с. 119]. Це дозволяє зазначити, що законні інтереси інвалідів являють собою інтереси, які виникають при їх взаємодії з органами управління під час виконання останніми покладених на них державою функцій, певною мірою пов'язані з належною реалізацією та захистом прав і свобод осіб з інвалідністю.

В цілому поняття адміністративно-правового статусу інваліда у вузькому сенсі має бути визначено як сукупність врегульованих нормами адміністративного права проявів соціальних і правових якостей інвалідів як спеціальних суб'єктів даної галузі права, що володіють правоздатністю і є носіями додаткових прав і обов'язків у порівнянні з іншими особами.

Якщо розглядати адміністративно-правовий статус інваліда у широкому сенсі, то до його елементів слід відносити: адміністративно-правовий статус інваліда в вузькому сенсі, правові принципи адміністративно-правового статусу, гарантії забезпечення адміністративно-правового статусу інваліда та функції, права і обов'язки інших суб'єктів адміністративної діяльності, які мають відношення до інвалідів як до суб'єктів адміністративного права.

Правові принципи адміністративно-правового статусу інваліда базуються на основоположних принципах міжнародного та вітчизняного законодавства та спеціальних принципах адміністративного права. Вони ґрунтуються на принципах, визначених у Загальній декларації прав людини, прийнятій 10 грудня 1948 року, де зазначено що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру, підтверджується віра в права людини і основні свободи, а також принципи миру, гідності і цінності людської особистості та соціальної справедливості, проголошені у Статуті Організації Об'єднаних Націй [15]. Також відповідним фундаментом виступають принципи, визначені у Конвенції про права інвалідів, зокрема: повага до притаманного людині достоїнства, її особистої самостійності, свободи робити власний вибір, незалежності; недискримінація; повне й ефективне залучення та включення до суспільства; повага до особливостей інвалідів і прийняття їх як компонента людської різноманітності й частини людства; рівність можливостей; доступність; рівність чоловіків і жінок; повага до таких здібностей дітей-інвалідів, які розвиваються, повага до права дітей-інвалідів зберігати свою індивідуальність [16]. До основоположних принципів адміністративно-правового статусу інваліда відносяться принципи, визначені у статті 3 Конституції України, де людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю [17].

І.Л. Бородін стверджує, що адміністративно-правовий статус базується на основі таких принципів, як всеоб'ємність і повнота прав і свобод; пріоритетність прав і свобод; поєднання інтересів особи з державними і суспільними, гласність та інформованість, динамізм прав і свобод, рівність людей перед законом, право на захист і правову допомогу, неможливість скасування і звуження прав та свобод людини [18, с. 14]. Так, на основі викладених принципів базується адміністративно-правовий статус інваліда.

Ще одним елементом, який входить до адміністративно-правового статусу інваліда в широкому сенсі, є адміністративні гарантії забезпечення прав останнього. Т. Заворотченко зазначає, що поняття гарантій тісно споріднене з такими категоріями, як «соціальний захист», «правовий захист», «система забезпечення», «умови», «фактори», у порівнянні з якими воно часом набуває більш широкого або вузького смислового значення [19, с. 21]. Гарантії розуміються як певні засоби забезпечення законності, в яких одними з найбільш значущих є юридичні гарантії. У науці під цими гарантіями розуміється сукупність закріплених в законодавстві засобів, а також організаційно-правова діяльність по їх застосуванню, що спрямовані на забезпечення законності, на безперешкодне здійснення, захист прав і свобод людини. Юридичні гарантії пов'язані із загальними умовами і визначаються ними [20].

З точки зору адміністративного права можна виділити два напрямки засобів забезпечення (гарантій) прав та свобод інвалідів: гарантії, які реалізуються безпосередньо інвалідами під час забезпечення своїх прав, свобод та законних інтересів та гарантії, які реалізуються іншими суб'єктами адміністративного права для забезпечення прав, свобод та законних інтересів осіб з інвалідністю. Таким чином, під адміністративними гарантіями інвалідів слід розуміти передбачені законодавством правові засоби, що сприяють ефективній реалізації та захисту прав, свобод, законних інтересів та обов'язків інвалідів зі сторони всіх суб'єктів адміністративних правовідносин для забезпечення законності останніх.

В цілому, адміністративно-правовий статус інваліда в широкому сенсі є органічною часткою загального правового статусу людини і громадянина в суспільстві, являє собою комплекс відповідних правових можливостей, обумовлених специфікою адміністративно-правового регулювання та об'єктивно існуючими чинниками, які в силу конкретних життєвих обставин ускладнюють участь особи у суспільних відносинах у зв'язку з певними розладами фізичного або психічного здоров'я. Складовими адміністративно-правового статусу в широкому сенсі виступають принципи такого статусу, правоздатність, дієздатність, загальні та спеціальні права, свободи, законні інтереси, юридичні обов'язки осіб з інвалідністю і відповідні гарантії, що регламентуються нормами чинного законодавства та реалізуються під час взаємодії цих осіб з державними і недержавними інституціями.

Висновки. Адміністративно-правовий статус інвалідів являє собою важливу категорію, яка обумовлює відповідні правові можливості такого роду осіб, спрямовані на забезпечення їх належної життєдіяльності та нівелювання негативних наслідків, які можуть бути викликані окремими розладами фізичного або психічного здоров'я, певною мірою перешкоджають їх повноцінній участі у суспільному житті. Належне осмислення сутності та особливості адміністративно-правового статусу інвалідів пов'язані з необхідністю підвищення рівня правового регу-

лювання взаємовідносин інвалідів з відповідними державними органами, що забезпечують реалізацію та захист прав і свобод осіб з інвалідністю, а також громадських організацій, що опікуються питаннями їх правового захисту. Поряд з цим питання формування та реалізації адміністративно-правового статусу інвалідів слід пов'язувати із аналізом відповідної компетенції державних органів, в тому числі з урахуванням взаємокореспондуючого впливу такого роду компетенції із елементами адміністративно-правового статусу осіб з інвалідністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єрмілова М.Г. Особливості правового статусу дитини з обмеженими можливостями в Україні: теоретико-правові дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Марина Георгіївна Єрмілова. – 2012. – 20 с.
2. Шапіро В.С. Конституційні засади адміністративно-правового статусу громадянина України / В.С. Шапіро // Цінності сучасного конституціоналізму. V Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. міжнар. наук. конф. молодих учених, асп. і студ. (28-29 верес. 2012 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». – Х. : Права людини, 2012. – 308 с.
3. Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kul.kiev.ua/images/chasop/2010_2/95.pdf.
4. Адміністративне право: загальна частина : навч. посібник / за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.В. Зуй. – Х. : Одиссей, 2011. – 240 с.
5. Бахрах Д.Н. Административное право России : учебник / Д.Н. Бахрах. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Эксмо, 2006. – 528 с.
6. Попов Л.Л. Административное право / под ред. Л.Л. Попов, М.С. Студеникиной. – М. : Изд-во «Норма», 2008. – 992 с.
7. Звоненко Д.П. административное право : учебник / Д.П. Звоненко, А.Ю. Малумов, Г.Ю. Малумов. – М. : ЗАО Юстицинформ, 2007. – 416 с.
8. Понамарьова О.П. Становище осіб з обмеженими можливостями як вид правового статусу особи/ О.П. Пономарьова // Цінності сучасного конституціоналізму. V Тодиківські читання : зб. тез наук. доп. і повідомл. міжнар. наук. конф. молодих учених, асп. і студ. (28-29 верес. 2012 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». – Х. : Права людини, 2012. – С. 222–223
9. Россинский Б.В. Административное право : учебник / Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. – 4-е изд., пересмотр. и доп. – М. : Норма: Инфра-М., 2010. – 928 с.
10. Тищенко Н.М. Административно-процессуальный статус гражданина Украины: проблемы теории и пути совершенствования / Н.М. Тищенко. – Х. : Право, 1998. – 268 с.
11. Про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності : положення затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1317 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 95. – Ст. 3265.
12. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 21, стаття 252.
13. Мучник А.Г. Философия достоинства, свободы и прав человека / А.Г. Мучник. – К. : Институт демократии и прав человека, Парламентское издательство, 2009. – 672 с.
14. Матузов Н.И. Правовая система и личность / Н.И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 294 с.
15. Загальна декларація прав людини : Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу.: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
16. Конвенції про права інвалідів : підписана 13 грудня 2006 р. // Офіційний вісник України. – № 17. – Ст. 799.
17. Конституція України [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
18. Бородин І.Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / І.Л. Бородин ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 38 с.
19. Заворотченко Т. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : монограф. / Т. Заворотченко. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2007. – 256 с.
20. Комаров С.А. Общая теория государства и права: учебник. – 4-е изд., переработанное и дополненное. – М. : Юрайт, 1998. – 416 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://pravouch.com/page/otgp/ist/ist-16--idz-ax309.html>.